

RECHTSTHEORIE

RECHTSGESCHIEDENIS

AAK20219436

C.J.H. Jansen

In de media en in de literatuur komt regelmatig de kwestie aan de orde dat uit geen enkel land in West-Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog zo veel Joden zijn weggevoerd en vermoord als uit het ‘tolerante’ Nederland. De cijfers zijn onthutsend: tussen 15 juli 1942 en 17 september 1944 werden ongeveer 107.000 Joden gedeporteerd. Slechts ongeveer 5200 van hen zouden de concentratiekampen overleven. Dit betekent dat ongeveer 75% van de Nederlandse Joden tijdens de oorlog is vermoord. Een complex van oorzaken lag ten grondslag aan dit hoge aantal gedeporteerde en vermoorde Joden. Een belangrijke oorzaak was de gezagsgetrouwheid van het Nederlandse overheidsapparaat. Volgens de ‘hoogste’ Duitse functionaris in Nederland, Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart (1892-1946), volgde het Nederlandse bestuursapparaat plichtsgetrouw, nauwgezet en loyaal de gegeven bevelen op. De Nederlandse ambtenaren voelden zich vooral op grond van de Aanwijzingen van de regering uit 1937 verplicht om door te werken in het belang van het Nederlandse volk. Belasting werd geheven, de Rijksinspectie op de Bevolkingsregisters en de gemeentelijke bevolkingsadministraties zetten een bijna volmaakte bevolkingsboekhouding op, de treinen bleven rijden, etc. Het niet-gewilde gevolg van het bestuurlijke optreden was dat Joden nauwelijks bescherming genoten van de Nederlandse ambtenaren. In 2020 verscheen bij uitgeverij Verbum hierover het boek *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren van de Holocaust*, geschreven door journalist en historicus Rob Bakker.

Het boek van Bakker (een kleine 700 bladzijden) is gewijd aan de rol van de overheid en haar ambtenaren bij de Jodenvervolging. Hij behandelt in drie delen de registratie, isolatie en deportatie van de Nederlandse Joden en de rol die de overheidsbureaucratie (zoals de gemeentelijke overheid, de politie-, justitie- en spoorwegambtenaren) daarbij heeft gespeeld. Het vierde deel is gewijd aan de naoorlogse situatie van de Joden (zoals het lot van teruggekeerde Joodse wezen en het rechtsherstel). Bakker wijst vooral op het systeem van de overheidsbureaucratie die het landsbelang en het behoud van het eigen apparaat vooropstelde in haar handelen en daaraan het Joodse belang (de rechtsbescherming) opofferde. ‘Het systeem zegvierde omdat het behoud van het systeem de eerste

prioriteit was van alle onderdelen en lagen in het systeem. Die collectieve verantwoordelijkheid dekte iedere individuele verantwoordelijkheid af, maakte iedere beslissing juridisch deugdelijk.’ Aldus de auteur op p. 668 van zijn boek. Wellicht is deze conclusie iets te scherp aangezet. De Bijzondere Raad van Cassatie veroordeelde bijvoorbeeld de secretaris-generaal van justitie, de NSB’er mr. Jaap Schrieke (1884-1976), in 1946 tot 20 jaar gevangenisstraf (nadat het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag hem eerder de doodstraf had opgelegd), onder meer vanwege zijn optreden in het college van de secretarissen-generaal (de hoogste Nederlandse bestuurders tijdens de bezet), het ontslag van raadsheer in de Hoge Raad, Jan Donner (1891-1981), en Schrieke’s ‘foute’ houding in het algemeen.

Bij de medewerking van de Nederlandse overheid aan de registratie, isolatie en deportatie speelde niet alleen het belang van het voortbestaan van de ambtelijke organisatie en het belang van baan en positie bij de ambtenaren een rol, aldus Bakker. De basis ‘voor het bereidwillig onderscheiden van Joodse burgers tijdens de bezetting was gelegd voor de oorlog in een institutioneel antisemitisme’ (p. 693). Er was weliswaar slechts bij een kleine groep van daders sprake van een (openlijk) antisemitisme, maar veel breder bestond er in de vooroorlogse Nederlandse samenleving een scheidingslijn tussen Joden en niet-Joden. Zij had te maken met de verzuiling en met de sociaal-maatschappelijke positie van Joden. Volgens Bakker was er aan de leidende hand van de bezetter ‘niets om mensen te weerhouden over te gaan van latent naar manifest antisemitisme en de Jodenvervolging in Nederland te faciliteren’. Zijn slotconclusie werd de titel van het boek: de ambtenaren waren boekhouders van de Holocaust. Hij voegde hieraan toe: ‘en ze hielden hun boeken pijnlijk nauwkeurig bij’ (p. 695-696).

Het boek van Bakker is een welkome aanvulling van de literatuur die in het afgelopen decennium over de opstelling van allerlei beroepsgroepen (zoals rechters, notarissen en advocaten) in de Tweede Wereldoorlog is verschenen. Het ambtenarenapparaat kende ten slotte veel juristen. Ik vind het jammer dat hij in zijn beschouwingen niet de boeken van Peter Essers over het Nederlandse belastingrecht onder het nationaalsocialistische regime (*Belast verleden*, 2012) en Marcel Verburg over de geschiedenis van het Ministerie van Justitie in oorlogstijd (2016) heeft betrokken. De belastingdienst heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontrecting van de Joden (ik noem slechts het Bureau van de Belastingdienst bij de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*). Het Ministerie van Justitie hoort te gelden als een van de hoeders van de rechtsstaat. Daarnaast viel (tot 1 maart 1943) de politie onder dit departement. Beide boeken hadden de beschouwingen van Bakker ‘rijker’ en ‘vollediger’ kunnen maken. ◀